

Зінаїда Зразюк

кандидатка історичних наук,
завідувачка науково-дослідного
відділу нумізматики,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Zinaida Zraziuk

Candidate of Historical Sciences (PhD)
Head of the Numismatics Research Department,
National museum of history of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ЗОЛОТІ РИМСЬКІ МОНЕТИ З НУМІЗМАТИЧНОЇ
ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ****GOLD ROMAN COINS FROM THE NUMISMATIC COLLECTION
OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF UKRAINE****Анотація**

Статтю присвячено історії створення та формування колекції золотих монет Римських республіки й імперії в нумізматичному зібранні Національного музею історії України. У нумізматичній збірці НМІУ зберігається 158 ауреусів, солідів і медальйонів, що хронологічно охоплюють період від 46 року до н. е. до часу правління імператора Західної Римської імперії Антемія (467–472). У цій колекції переважають монети рідкісні й унікальні. У статті вперше проаналізовано 200-річну історію створення означеного зібрання, джерела надходження до нього.

Ключові слова:

Золоті монети Римських республіки й імперії, нумізматична колекція Станіслава Августа Понятовського – короля Польщі, нумізматична колекція Волинського (Кременецького) ліцею, мінц-кабінет Київського університету Св. Володимира, Національний музей історії України.

Abstract

The article is devoted to the history of the collection of gold coins of the Roman Republic and Empire in the numismatic collection of the National Museum of History of Ukraine. The numismatic collection of the NMHU contains 158 aureuses, solids and medallions that chronologically cover the period from 46 BC to the coins of the Western Roman Emperor Anthemius (467–472). This collection is dominated by rare and unique coins. The article analyses the 200-year history of this collection and its sources of acquisition.

Keywords:

Gold coins of the Roman Republic and Empire, Numismatic collection of Stanisław August Poniatowski – King of Poland, numismatic collection Volyn (Kreminetskoho) Lyceum, Mintz-office of the University of St. Vladimir, National museum of history of Ukraine.

Нумізматична колекція Національного музею історії України складається із понад 132 тисяч одиниць збереження. Зібрання античних і римських монет налічує близько 10 тисяч екземплярів. Найціннішою та найцікавішою є колекція золотих монет Римських республіки й імперії, яка складається зі 158 монет і медальйонів, що хронологічно охоплюють період від 46 року до н. е до часу правління імператора Західної Римської імперії Антемія (467–472). Ця збірка неймовірна за своїм складом, у ній переважають монети рідкісні й унікальні.

Кожен музейний співробітник знає, що музейний експонат сам собою є цінний, проте, якщо відома історія походження цього предмета, його цінність значно зростає. На жаль, історію означеної колекції було втрачено. Музейна документація 1920–1930-х зникла у вирі Другої світової війни. У 1940-ві роки розпочали вести нові інвентарні книги, де у графі «Історія походження предмета» лише побіжно вказано: «з колекції мінц-кабінету університету» або «з фондів ВІМ» тощо. Робота щодо встановлення історії походження експонатів триває десятиліттями, охоплює дослідження найрізноманітніших джерел і архівів. Перші результати означеної праці викладено для широкого загалу в цій статті.

Це виняткове зібрання формувалося понад 200 років. Найстаріша частина колекції належала останньому польському королю Станіславу Ав-

густу Понятовському (роки правління 1764–1795). Станіслав Август започаткував своє зібрання «з нуля» в 1760-ті роки. Формування колекції король доручив спочатку графу Августу Моцинському (1731–1786) – придворному керівнику мистецьких і театральних справ, а згодом куратором королівських колекцій став Ян Баптист Альбертранді (1765–1813) – польський історик, син італійця, який переселився до Польщі. Серед розкішних художніх колекцій короля Станіслава Августа поряд з картинною галереєю, музеєм скульптур, гравюр, старожитностей тощо зберігалася й колекція нумізматички. Наприкінці 18 ст. королівська нумізматична колекція була найкращою в Польщі й званою у Європі та складалася із близько 20 тисяч монет і медалей, майже 10 тисяч із яких – античні монети¹. Коли 1795 року Польща втратила незалежність, Станіслав Август зрікся престолу й переїхав до Санкт-Петербурга, де помер 1798-го. Існували лише неповні каталоги стародавніх монет, які зробив раніше в Королівському замку у Варшаві королівський бібліотекар Ян Альбертранді². У цьому каталозі міститься опис монет Стародавньої Греції, Риму, Візантії.

Після смерті Станіслава Августа його колекції залишилися у Варшавському королівському замку, їх успадкували племінники короля – Станіслав (1732–1798) та Юзеф (1753–1813) Понятовські. Бібліотека й значна частина

¹ Męciewska M. Zamiłowanie czy zapłata – powstawanie katalogów kolekcji numizmatycznej króla Stanisława Augusta // Pieniądz – Kapitał – Praca. Wspólne dziedzictwo Europy. Materiały z VIII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej (Białystok-Augustów, 18–21 września 2008). – Warszawa 2009. – PTN S. 157–173; Tejże, Kolekcja numizmatyczna, a w szczególności medale polskie w zbiorach Stanisława Augusta. Katalog wystawy. – Pałac na Wyspie Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, 2011–2012. – S. 59–63.

² Albertrandi J. Musaei nummorum ex remotiore antiquitate superstitem quod venale prostat Varsaviae compendiaria descriptio unde in ejus notitiam empturi deveniant. Addita est mantissa nummorum recentioris aevi. – Varsaviae 1799. – S. 245; Albertrandi J. Ch. Zabytki starożytności Rzymskich w pieniądzach, pospolicie medalami zwanych, czasów Rzpłtey i szesnastu pierwszych cesarzów. Zbiuro ś. p. Stanisława Augusta Króla Polskiego. – Warszawa 1808.

нумізматичної колекції (античної) дісталась Юзефу Понятовському, маршалу Наполеона. Свою частину колекції він вирішив продати, її придбав на кошти громадських вкладників Тадеуш Чацький – візитатор шкіл Волинської губернії, і передав до створеної 1805 року Вищої школи (заклад згодом перейменували на лицей у місті Кременці). За традиціями, для наочного викладання учням у вищій школі мали бути наукові кабінети – старожитностей, нумізматичний, мінералогічний, астрономічний, бібліотека тощо. Саме із цією метою й було придбано королівські колекції. Згодом Т. Чацький планував продати монети й медалі Віленському університету, але переговори зірвалися, тож монети залишилися в Кременці³. Завдяки надходженню цього унікального зібрання нумізматична колекція Кременецького лицю стала однією з найбільших і найкращих академічних збірок початку 19 ст., також тут діяла майстерня нумізматичних досліджень таких видатних вчених, як Тадеуш Чацький (1765–1813) і Йохим Лелевель (1786–1861).

Інвентарні книги нумізматичної колекції Кременецького лицю, на жаль, не вдалося розшукати. Вони б посприяли точнішому встановленню належності тих чи тих монет до королівської колекції. Означені книги важливі ще й тому, що між описом Альбертранді й наявністю золотих монет Кременецької колекції є розбіжності щодо певних груп монет як у бік збільшення, так і зменшення. Це може свідчити про те, що не всі монети з каталогу Альбертранді потрапили до Кременецького лицю, як і про те, що за час зберігання нумізматичної колекції в Кременці

вона поповнювалася завдяки подарункам відвідувачів. Кременецька колекція була широковідомою, і з її складом ознайомлювалися не тільки науковці-дослідники нумізматичних пам'яток, а й колекціонери-нумізмати. Про високий статус кременецької колекції свідчить журнал запису почесних відвідувачів, що зберігається в архіві НМІУ. Із 1811-го до 1818-го означене зібрання оглядали Олена Радзивілл, Фрідріх Мощунський, Йозеф Браницький, Ян, Анжей і Август Замоєські, Людвіг Понятовський, Роза Понятовська, Тереза Яблонська, Роза Браницька, Євген Любомирський й інші⁴. Кременецька колекція активно поповнювалася завдяки дарункам від меценатів. Серед тих, хто дарував монети й медалі, згадано Юліана Німцевича, генерала Вінцента Красинського, графиню Єлизавету Браницьку, графа Яна Тарновського й інших⁵.

На жаль, каталог Кременецького нумізматичного зібрання також не вдалося розшукати. Про склад колекції можна скласти уявлення лише завдяки неповним і досить обмеженим спискам. У архіві музею зберігається каталог монет Кременецького лицю, датований 31 серпня 1828 року⁶. Цей каталог не містить опису монет, проте в ньому вказано географічні назви й імена правителів, а також зазначено кількість монет з металу – золота, срібла, міді, свинцю. Імовірно, цей документ створили в Кременці перед відправленням колекції до Віленського університету. 1828 року за наказом Миколи I (роки правління 1825–1855) збірку Волинського лицю «...для розбора и каталогизации...» відправили до Віленського університету. 1832 року, після Польського повстання

³ Kolendo J. Studia z dziejow numizmatyki. Zbiory w Krzemienicy // Archeologia wiat antyczny i barbarzyncy. Teksty, zabutki, refleksia nad przeszloscia. – T. II. – Warszawa, 1998. – С. 145.

⁴ Архів НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 1.

⁵ Kolendo J. Вказ. праця. – С. 148.

⁶ Архів НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 42–38 зв.

1830–1831-х, Віленський університет указом імператора Миколи I було ліквідовано, а всі його колекції та бібліотеку, зокрема й нумізматичну збірку, передано до щойно створеного Київського університету Св. Володимира⁷. У жовтні 1833-го для приймання Кременецької колекції у Вільно відправили Максиміліана Якубовича (1784–1853), колишнього вчителя Волинського ліцею, а на той час помічника бібліотекаря Київського університету. Наприкінці 1833-го він завершив приймання зібрання монет і медалей та звітував Раді університету, що в кременецькій колекції «8636 "нумизматов древних" и 9200 медалей і монет нового времени»⁸. М. Якубович був призначений зберігачем цієї колекції та лише 1837 року передав зібрання Кременецького ліцею до складу нової нумізматичної колекції Київського університету, зберігачем якої був бібліотекар університету Павло Янковський (1781–1845). Із 1835-го П. Янковський працював над систематичним каталогом колекції, зокрема й Кременецької. 1841 року ці

роботи було завершено⁹. З 11 томів колекції «in folio» в науковому архіві музею збереглося лише шість томів, і, на жаль, том з переліком античних і римських монет нині відсутній.

Із 158 золотих римських монет у сучасній збірці музею завдяки каталогу Я. Альбертранді¹⁰ вдалось ідентифікувати 63 одиниці, які зі значною часткою імовірності можуть належати до колекції Станіслава Августа¹¹.

Хронологічні межі цих монет – період від Римської республіки 46 року до н. е до правління імператора Західної Римської імперії Антемія (467–472). Більшість монет має відмінний стан збереження, серед них переважають рідкісні й унікальні.

Серед рідкісних монет варто згадати республіканський ауреус 43 року до н. е. із зображенням Цезаря й Октавіана Августа (інв. № AU-52). Згідно із заповітом Цезаря, його наступником став Октавіан Август, хоча його право на спадок Цезаря сприйняли неоднозначно, і в Римі спалахнула громадянська війна, яка тривала протягом 44–42 років до н. е. (Рис. 1)

Майстерно виконаний портрет імператора Тиберія ми бачимо на дуже рідкісному ауреусі 36–37 років випуску із зображенням богині Пакс (інв. № AU-57). За часів правління Тиберія жорстоко переслідували іновірців, зокрема і юдеїв, і, за переказами, саме за Тиберія відбулася страта Ісуса Христа. Тацит у шостому томі «Анналів» так характеризував Тиберія: «Навіть його характер часом

Рис. 1. AU-52 Монета «ауреус».
43 р. до н. е. Римська республіка



⁷ Зразок З. О. Мінц-кабінет університету св. Володимира у перші роки існування. 1834–1842 рр. // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – Вип. 63. – Київ, 2021. – С. 53–65.

⁸ ЦДІАК України. – Ф. 710. – Оп. 3. – Од. зб. 266. – Арк. 25–28.

⁹ Зразок З. О. Мінц-кабінет університету св. Володимира у перші роки існування... – С. 53–65.

¹⁰ Albertrandi II/2 J. Ch. Albertrandi, Zabytki starożytności Rzymskich w pieniądzach, pospolicie medalami zwanych, czasów Rzpltey i szesnastu pierwszych cesarzów. Zbiór. p. Stanisława Augusta Króla Polskiego. – Warszawa, 1808.

¹¹ Варто зазначити, що робота з ідентифікації монет, що походять з колекції останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського, відбувалася під керівництвом Марти Мицлевської – хранительки нумізматичної колекції Королівського замку у Варшаві. До групи дослідників входили Олександр Бурше, Рената Чолек, Анджей Романовський, Томаш Вісек, Зінаїда Зразюк.



Рис. 2. AU-57 Монета «ауреус».
Тиберій (14–37). Римська імперія

був мінливим. Його репутація була бездоганною, поки він жив при Августі як приватна особа або полководець; свої вади він прагнув приховувати й прикидався добродійним, поки були живі Друз і Германік. Погані та хороші якості були в ньому й за життя його матері. Якщо його жорстокість і гідна прокляття, він все-таки умів приховувати свій настрій, поки любив і боявся Сеяна. Він занурився в мерзоту й розпусту, відтоді як, відкинувши сором і страх, почав слідувати своїй справжній природі». (Рис. 2)

Цікавим є також ауреус, відкарбований у 65–68 роках за часів правління Нерона (інв. № AU-62). На звороті монети зображено ворота в храм Януса. Це невеликий храм на римському форумі, в якому стояла бронзова статуя дволікого бога Януса. Ще цей храм славився тим, що його двері були відчинені, коли в Римі тривали війни, і зачинялися в мирні часи. Стародавні автори писали, що зачиненими двері храму були лише п'ять разів за всю тисячолітню історію Римської держави, бо імперія постійно вела війни, безперервно боронячи свої величезні території від варварських племен, що її оточували, та загарбницьких походів. Один з таких епізодів трапився за часів правління Нерона. 65 року, по завершенні війни з парфянами за контроль над Вірменією, «всеосяжний мир» знайшов своє втілення в карбуванні монет із закритим храмом Януса. Легенда «P A C E P R T E R R A M A R I Q P A R T A I A N V M C L V S I T» у перекладі озна-

чає: «Дав римському народу мир на суші й на морі, закрити храм Януса». (Рис. 3)

Надзвичайно рідкісними є два ауреуса імператора Оттона, який правив лише три місяці – із січня до квітня 69 року (інв. №№ AU-66, 67). Він отримав владу, проте мав битися за неї з Вітеллієм. Програвши вирішальну битву при Бетриаці (недалеко від сучасної Кремони), заподіяв собі смерть. За свідченнями стародавніх авторів, його останніми словами були: «Справедливіше померти одному за всіх, ніж всім за одного». Плутарх написав: «Його життя засуджували багато достойних людей, але не менша їх кількість звеличувала його смерть. Він прожив анітрохи не праведніше за Нерона, проте помер значно благородніше». На монетах зображено Секуриту – давньоримську богиню безпеки й стабільності, особливо безпеки Римської імперії. До цієї богині давні римляни зверталися напередодні подорожей та інших ризикованих заходів. (Рис. 4, 5)

Рис. 3. AU-62 Монета «ауреус».
Нерон (54–68). Римська імперія



Рис. 4. AU-66 Монета «ауреус».
Оттон (69 р.). Римська імперія

Рис. 5. AU-67 Монета «ауреус».
Оттон (69 р.). Римська імперія



Не менш цікавими й рідкісними є дві монети Вітеллія, який виграв битву в Оттона, проте правив лише з квітня до грудня 69 року (інв. №№ AU-68, 69). У боротьбі за владу він програв Веспасіану, солдати стратили Вітеллія та викинули його тіло в Тібр. На монетах з нашої колекції зображено богиню – персоніфікацію свободи, і Весту – римську богиню домашнього вогнища й родинного життя, жіноче уособлення вогню. (Рис. 6, 7)

Серед 63 монет із означеного комплексу 29 одиниць мають отвори й вушка, які інколи були або відламані,

Рис. 6. AU-68 Монета «ауреус».
Вітеллій (54–68). Римська імперія



або закриті. Хронологічний період означених монет – від Антоніна Пія (145–161) до Валентиніана II (375–378). Це вказує на те, що значна частина монет, які складають цю колекцію, походить з місцевих знахідок, виявлених або на території Речі Посполитої, або в районі Волині та землях України загалом. Наявність отворів і вушок для підвішування є типовим для золотих римських монет, знайдених на території варварських племен, які межували й контактували з Римською імперією¹².

Однак, незважаючи на те, що отвори й вушка для підвішування вважаються значним недоліком для колекційних монет, серед монет із цим дефектом у королівській колекції є значна кількість екземплярів рідкісних, подекуди унікальних, на які навіть за наявності таких недоліків не могли не звернути увагу колекціонери. До унікальних належить ауреус Септимія Севера (інв. № AU-91)¹³ 198 року карбування із зображенням Віртус – богині військової відваги, супутниці Марса. На цій монеті поєднуються зображення й легенди, які досі не фіксувалися на жодному іншо-



Рис. 7. AU-69 Монета «ауреус».
Вітеллій (54–68). Римська імперія

¹² Bursche A. Unique Roman Gold Coins and Medallions in the Collection of the National Museum of Ukrainian History in Kyiv // Wiadomości Numzmatyczne. – R. LII. – 2008, z. 2 (186). – P. 169.

¹³ Bursche A. Więcek T. Roman Gold Coins and Medallions, Pieced or Looped, from the Collections of the National Museum of Ukrainian History in Kyiv // Wiadomości Numzmatyczne. – R. LIV. – 2010, z. 2 (190). – P. 204 (№ 5).



Рис. 8. AU-91 Монета «ауреус». Септимій Север (193–211). Римська імперія

му екземплярі, описаному в науковій нумізматичній літературі. (Рис. 8)

До рідкісних екземплярів, які походять із означеного зібрання, належить і важкий ауреус Галлієна (інв. № AU-119)¹⁴, карбований у 260–268 роках у Римі, що містить зображення богині перемоги Ніки, яка скаче на бізі. (Рис. 9)

Також дуже цікавим є ауреус Вікторина (269–271), імператора Галльської імперії – незалежного від Риму державного утворення (інв. № AU-122)¹⁵. На монеті на лицьовому боці зображено імператора й бога Марса, а на звороті – богиню Вікторію. (Рис. 10)

Унікальним предметом з колекції Станіслава Августа є медальйон Ліцинія I (інв. № AU-145)¹⁶, відкарбований у Нікомедії¹⁷. З архівних джерел, що нині не збереглися, відомо, що артефакт знайшли 1757 року в краківських володіннях Ордену єзуїтів¹⁸. Цей медальйон опублікував 1948 року С. Кор-

Рис. 9. AU-119 Монета «ауреус». Галлієн (253–268). Римська імперія



Рис. 10. AU-122 Монета «ауреус». Вікторин (265–267). Римська імперія



шенко – колишній співробітник відділу нумізматики Всеукраїнського музейного містечка. На звороті медальйона зображено двох цезарів у військовому вбранні, які стоять один навпроти одного, приносячи жертву й тримаючи патеру над вітарем; постать ліворуч одягнена в мантию, що спадає вздовж спини додолу; постать праворуч тримає лівою рукою складки плаща, перекинутого на ліве плече. Медальйон

¹⁴ Bursche A. Więcek T. Roman Gold Coins and Medallions, Pieced or Looped, from the Collections of the National Museum of Ukrainian History in Kyiv // Wiadomości Numzmatyczne. – R. LIV. – 2010, z. 2 (190). – P. 212 (№ 30).

¹⁵ Там само. – P. 212 (№ 33).

¹⁶ Bursche A. Więcek T. Unique Roman Gold Coins and Medallions... – С. 176–177.

¹⁷ Bursche A. Unikalny medalion Licyniusza I z północnej Małopolski // Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski I, Korpus znalezisk rzymskich z europejskiego Barbaricum, Polska, Suplement, 1 (red. J. Kolendo). – Warszawa 1998. – S. 147–154.

¹⁸ Коршенко С. Римский золотой медальон императора Лициния Старшего из собрания Центрального исторического музея УССР // Советская археология. – 1948. – № 10. – С. 317–320.

у поганому стані збереження, має глибоку подряпину на реверсі, сліди знятої петлі-підвісу, помітні на лицьовому боці над головою Ліцинія Августа. Цей предмет був присвячений зустрічі Ліцинія I й Костянтина I, що відбулася 1 березня 317 року в Сердиці й завершила тривалу громадянську війну та водночас ознаменувала інституцію (тобто визнання обома сторонами) синів двох Августів, а саме Криспа, Костянтина II й Ліцинія II, як кесарів. (Рис. 11)

З колекції Станіслава Августа походить також золотий солід Валентиніана II в чудовій оправі (інв. № AU-161), карбований у Трірі. Хоча сам солід належить до досить розповсюджених типів, проте саме оздоблення цієї монети є оригінальним і зафіксоване лише в медальйонах. На монеті зображено погруддя правителя в діадемі. На реверсі – два цезарі, які тримають кулю. Над ними позаду – верхня частина тулуба Вікторії з розправленими крилами; між кесарями біля їхніх ніг – пальмова гілка. Як уже було зазначено, монету оправлено в рамку із зерні. Монета має петлю для підвішування з трьома канавками, на лицьовому боці на полі є трикутна грануляція (спочатку 15 зерен, два відсутні), що розширюється донизу¹⁹. (Рис. 12)

Після передання кременецької та віленської нумізматичних колекцій до Київського університету в цьому закладі почали формувати нову колекцію. Перші золоті римські монети з'явилися в університетській збірці лише 1840 року, за каденції зберігача мінц-кабінету Павла Яркового. З архівних джерел відомо, що золотий ауреус Траяна Деція (інв. № AU-107)²⁰ подарував мінц-кабінету почесний громадянин Кременця Іосиф Мілло. Наступне надходження відбулося за понад деся-

Рис. 11. AU-145 Медальйон.
Ліциній Старший (307–323).
Римська імперія



Рис. 12. AU-161 Монета «солід».
Валентиніан (375–382). Римська імперія



тиліття. У звіті університету за 1855 рік щодо найвизначніших придбань Я. Волошинський згадує дві золоті монети римських імператорів Траяна Деція (інв. № або AU-103, або AU-104) та Тацита (у сучасній колекції відсутній), які було придбано за 120 рублів сріблом у поміщика Закрижинського²¹. В означеному звіті не зафіксована ще одна надзвичайно рідкісна річ. Це золота римська монета Марції Отацилії Севери, дружини імператора Філіпа I Араба, який правив у 244–249 роках (інв. № AU-101). На звороті монети міститься зображення Пудіцитії – богині цнотливості, уособлення сором'язливості. За цю монету університет сплатив власникові 60 руб-

¹⁹ Bursche A. Unique Roman Gold Coins and Medallions... – С. 176–177.

²⁰ Архів НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Інв. № 1304.

²¹ Там само. – Од. зб. 27, 28. – Інв. № 3202–3295; ДАК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 107. – Арк. 26–28.



Рис. 13. AU-104 Монета «ауреус».
Траян Децій (249–251).
Римська імперія

Рис. 14. AU-101 Монета «ауреус».
Марція Отацилія Севера, дружина
римського імператора Філіпа I Араба
(244–249). Римська імперія



лів сріблом²². Особу, яка передала цей артефакт до колекції, встановити не вдалося. (Рис. 13, 14)

1861 року Я. Волошинський почав працювати над закупівлею великої та цікавої колекції Г. Дергимана, що налічувала 4558 монет різного часу, зокрема й римські золоті монети. З усієї кількості Я. Волошинський відібрав 272 монети, серед яких – і два ауреуси. Це унікальна золота монета імператора Галлієна з написом на звороті «PEREVSVS VIMINACI» (інв. № AU-181)²³, її В. Антонович вважав однією з найрідкісніших монет і медалей, що зберігалися в мінц-кабінеті²⁴; а також ауреус Луція Вера, який правив у 161–169 роках (інв. № AU-88)²⁵. (Рис. 15, 16)

За каденції В. Антоновича (1872–1907) основним джерелом надходження золотих римських монет до колекції мінц-кабінету стали зарубіжні аукціони, з якими науковець співпрацював упродовж усього часу перебування на означеній посаді. Одним з таких монетних аукціонів був Тиме (С. G. Thieme) в м. Лейпцигу. Із цим аукціонним домом В. Антонович співпрацював упродовж усієї своєї каденції. Загалом у Тиме

Рис. 15. AU-181 Золота монета.
Галлієн (253–268). Римська імперія.
Вімінацій, Мезія



Рис. 16. AU-88 Монета «ауреус».
Луцій Вер (161–169). Римська імперія

²² Архів НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 28. – Інв. № 3273; НА ІА НАНУ. – Ф. 13. – Спр. 46. – Арк. 279–279 зв.

²³ ДАК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 142. – Арк. – 116–117; Архів НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 28. – Інв. № 4869.

²⁴ Болсуновский К. В. Антонович как нумизмат. – Санкт-Петербург, 1912. – С. 25–26.

²⁵ Архів НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 28. – Інв. № 4867.

було закуплено майже 600 монет з 15 аукціонів. До придбаних у ньому монет належать і золоті монети Риму, як-от римські республіканські ауреуси 44 та 46 років до н. е. (інв. №№ AU-47, 49)²⁶. (Рис. 17)

У 1882–1883 роках В. Антонович також співпрацював з аукціоном братів Еггер з Відня. У цього аукціонному домі, до прикладу, придбали ауреус Нерона (інв. № AU-64)²⁷. (Рис. 18)

Із 1895 року науковець також купував монети у венеційської фірми Маркіо (згодом Маркіо й Меєр). У закупах переважали монети Римської республіки й імперського Риму. Загалом було придбано 830 монет. Остання закупівля в цієї фірми, яку здійснив В. Антонович, датована початком 1906 року²⁸. Серед монет, придбаних на означеному аукціоні, варто згадати ауреус Клавдія 46 року (інв. № AU-61)²⁹, ауреус Антоніна Пія 157 року (інв. № AU-81)³⁰, ауреус Каракалли (інв. № AU-92), соліди Йовіана (363–364) (інв. №№ AU-153, 154) тощо. (Рис. 19, 20, 21)

За часів каденції В. Антоновича збірка постійно поповнювалася й завдяки безкоштовним передачам. 1876 року до мінц-кабінету університету передали

Рис. 17. AU-49 Монета «ауреус».
46 р. до н. е. Римська республіка



Рис. 18. AU-64 Монета «ауреус».
Нерон (54–68). Римська імперія



колекцію покійного колишнього професора Волинського ліцею Ульдіньського, у якого не було нащадків. Зібрання складалося з 1500 монет і медалей, карбованих переважно в Стародавніх Греції і Римі та Речі Посполитій. Завдяки цьому надходженню колекція поповнилась дев'ятьма чудовими зразками римських золотих монет (інв. №№ AU-93, 99, 115, 117, 125, 129, 142, 149, 152). Вісім з дев'яти монет мають отвори. Це може вказувати на те, що вони певно походять зі знахідок з території українських земель. Хронологічно монети охоплюють період від Каракалли (211–217) до Юліана Августа (361–363). Одні з найцікавіших екзем-

Рис. 19. AU-61 Монета «ауреус».
Клавдій (41–54). Римська імперія



²⁶ ДАК. – Ф. 16. – Оп. 408. – Спр. 49. – Арк. 1–15; НА ІА НАНУ. – Ф. 13. – Спр. 50. – Арк. 43, 102; Спр. 51. – Арк. 106; Спр. 52. – Арк. 29, 96, 128; Спр. 53. – Арк. 29, 38, 55, 79, 160 та ін.

²⁷ Архів НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 33. – Інв. № 11814.

²⁸ Там само. – Од. зб. 32. – Інв. №№ 38793–39022.

²⁹ Там само. – Інв. № 35254.

³⁰ Там само. – Інв. № 36736.

Рис. 20. AU-92 Монета «ауреус».
Каракалла (211–217). Римська імперія



Рис. 21. AU-153 Монета «солід».
Йовіан (363–364). Римська імперія

плярів – ауреус Траяна Деція (249–251), відкарбований на римському монетному дворі у 249–251 роках, містить зображення Уберіти – богині плодючості, яка тримає в руках ріг достатку й гаманець (інв. № AU-110), і ауреус Максиміана II Дайї (305–313), відкарбований у період між травнем 305-го й червнем 306 року, із зображенням імператора на звороті (інв. № AU-142)³¹.

Для поповнення колекції мінц-кабінету цікавими екземплярами В. Антонович також активно співпрацював з колекціонерами. Так 1876 року він закупив у студента Володимира Щетинського 206 монет різного часу, зокрема рідкісний ауреус Траяна Деція

(Гостиліана), відкарбований у Римі (інв. № AU-115)³². Також В. Антонович активно співпрацював з відомим ученим, дослідником нумізматики та колекціонером К. Болсуновським, за сприяння якого мінц-кабінет поповнився значною кількістю цікавих і рідкісних монет. Так у квітні 1904 року в К. Болсуновського придбали цікавий ауреус Септимія Севера, відкарбований у Римі в 198–200 роках, із зображенням на звороті богині Вікторії (інв. № AU-90)³³. Ця монета має отвір і, ймовірно, походить зі знахідок з території України, проте місце виявлення, на жаль, уже неможливо встановити. (Рис. 22, 23)



Рис. 22. AU-115 Монета «ауреус».
Гостиліан, син Траяна Деція (249–251). Римська імперія

Рис. 23. AU-90 Монета «ауреус».
Септимій Север (193–211). Римська імперія



³¹ Архів НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 29. – Інв. №№ 9271, 9316.

³² Там само. – Інв. № 9507; Архів ІА НАНУ. – Ф. 13. – Спр. 49. – Арк. 15.

³³ Архів НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 32. – Інв. № 38336.

Серед унікальних предметів, що походять з колекції мінц-кабінету, варто згадати й медальйон Валеріана (інв. № AU-146). На думку польського дослідника Олександра Бурше, він походить з колекції Станіслава Августа і, ймовірно, згадується в каталозі Альбертанді. Проте опис скорочений і не дає цілковитого уявлення про предмет. Медальйон має значні пошкодження, у верхній частині є великий отвір, зображення та легенди значно потерті. З одного боку медальйона зображено увінчаного лавровим вінком імператора в кірасі та плащі (*paludamentum*), застебнутому на правому плечі, обличчя повернене праворуч. На звороті – біга або квадрига, на якій стоїть імператор у консульському вбранні зі скіпетром у правій руці, імператора вінчає Перемога, а його коней за вуздечку веде богиня Рома. Медальйон належить до групи так званих консульських випусків, його відкарбували в Римі 257 року. Цей висновок допомагає інтерпретувати занадто зношене зображення реверсу. Імовірно, це зображення *processus consularis*, урочистої ходи імператора як консула на Капітолії³⁴. **(Рис. 24)**

Зберігачі мінц-кабінету активно працювали над створенням наукових систематизованих каталогів, зокрема й над каталогом римських монет. Як уже зазначалося, перший рукописний каталог монет із Кременецького ліцею та Віленського університету склав П. Янковський. Згодом з архівних джерел стало відомо, що й інші зберігачі мінц-кабінету продовжували цю роботу. Так, відомо про систематич-

Рис. 24. AU-146 Медальйон. 257 р.
Валеріан (253–260). Римська імперія



ний каталог античних монет, над яким працював Я. Волошинський. Проте ця праця вченого не була опублікована, а рукопис не зберігся. Також над каталогом стародавніх монет розпочав роботу К. Страшкевич – зберігач мінц-кабінету в 1865–1868 роках, проте передчасна смерть забрала цього талановитого вченого-нумізмата. Його багаторічну працю завершив В. Антонович на початку 20 ст., опублікувавши каталог старовинних монет з колекції Київського університету, проте лише до періоду правління Комода (177–192)³⁵.

Після смерті В. Антоновича мінц-кабінет університету Св. Володимира фактично припинив свою роботу. За радянської влади Київський університет реорганізували в Інститут народної освіти (1920–1932), кількість факультетів скоротили, більшість кабінетів, зокрема й мінц-кабінет, закрили або передали до інших установ. Нумізматичну колекцію колишнього університету передали Всеукраїнській академії наук, яка до ручила вирішення долі цього зібрання

³⁴ Bursche A. Unique Roman Gold Coins and Medallions in the Collection of the National Museum of Ukrainian History in Kyiv // *Wiadomości Numizmatyczne*. – R. LII – 2008 – Z. 2 (186). – P. 170–173.

³⁵ Антонович В. Б. Описание монет и медалей, хранящихся в Нумизматическом музее университета св. Владимира. – Вып. II. Монеты Римской республики // *Университетские известия*. – Киев: Типография университета св. Владимира, 1900. – № 6–11; Окремий випуск. – 118 с.; Його ж. Описание монет и медалей, хранящихся в Нумизматическом музее университета св. Владимира. – Вып. III. Монеты Римских императоров // *Университетские известия*. – Киев: Типография университета св. Владимира, 1904. – № 9–12; 1905. – № 2, 3, 8, 12; 1906. – № 4; 1907. – № 4; Окремий випуск. – 365 с.

Всеукраїнському археологічному комітету³⁶.

Після невдалої спроби створити музей нумізматики на базі означеної колекції Всеукраїнський археологічний комітет 1931 року перевіз колекцію до Музейного містечка на території Києво-Печерської лаври. Відтоді колекція лежала в зачиненому приміщенні, а в травні 1936-го її передали до нумізматичної колекції Центрального історичного музею (нині Національний музей історії України). Окрім колекції мінц-кабінету, до складу нумізматичного зібрання також увійшла збірка Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, яка стала основою нумізматичної колекції Музейного містечка на території Києво-Печерської лаври. Об'єднання збірок завершилося 1936-го. У роки перед Другою світовою війною до музейної колекції надійшло 10 золотих римських монет (інв. №№ AU-884, 886, 1052, 1053, 1056, 1074, 1143, 1144, 1145, 1147). На жаль, історію їхнього надходження до музею поки не вдалося встановити. (Рис. 25, 26, 27)

Після повернення музейних колекцій з евакуації співробітники музею працювали над створенням нових інвентар-

них книг замість тих, які було втрачено під час війни. Значну частину музейних колекцій теж було втрачено, зокрема й золоті римські монети. Якщо наявність інвентарних книг нової університетської колекції дає змогу відстежити втрачені, то відсутність каталогів кременецької колекції це унеможлиблює. Також неможливо встановити кількість одиниць і джерела їх надходжень до музейної колекції в період з 1920-х років і до початку Другої світової війни.

З кінця 1940-х років нумізматична колекція значно поповнилася. Серед нових надходжень були й римські монети, проте їхня кількість незначна. Одне з найцікавіших і найцінніших придбань

Рис. 26. AU-1052 Монета «ауреус».
Траян (98–117). Римська імперія



Рис. 25. AU-1056 Монета «ауреус».
46–44 рр. до н. е. Юлій Цезар як диктатор (46–44 до н. е.). Римська республіка



Рис. 27. AU-1145 Монета «ауреус».
Септимій Север (193–211). Римська імперія

³⁶ Зразок З. О. Мінц-кабінет університету св. Володимира у 20–30-х рр. ХХ ст. // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. – Вип. № 145. – Київ, 2020. – С. 28–34.

музею 1979 року – це медальйон Констанція II. Означений артефакт знайшов гр. Василь Шевчук 1976 року під час оранки городу в с. Верхівні Житомирської області. Незважаючи на лише часткове збереження медальйона, він найбільший зі знайдених на території України. Імператора Констанція II (337–361) зображено на лицьовому боці в діадемі та плащі, а на звороті – в обладунках і плащі, з лабарумом на плечі. Імператор тягне за волосся полоненого варвара зі зв'язаними за спиною руками. Над лівим плечем Констанція II – Вікторія, богиня перемоги, з пальмовою гілкою, що вінчає його. Імовірно, цей медальйон було відкарбовано 358 року на честь перемоги римського війська на чолі з Констанцієм II над сарматами, квадами й лімігатами. Для вшанування цієї події в Паннонії було встановлено тріумфальну арку, а імператор вдруге отримав титул Сарматського. На те, що саме ця подія стала приводом для випуску означеного медальйона, вказує й зображення переможеного бранця. У реалістичній манері відтворено одяг полоненого – сорочка-каптан, довгі штани, м'які короткі чоботи – саме таке вбрання можна побачити на предметах зі скіфського, а згодом і сарматського побуту³⁷. (Рис. 28)

Останні надходження золотих римських монет до нумізматичної збірки НМІУ відбулися 2014 року. До складу колекції за рішенням Київської прокуратури та Київської обласної митниці було передано вісім золотих римських монет 4–5 ст. Вдалося встановити, що ці монети було придбано на аукціоні Кюнкер.

Отже, у нумізматичній колекції музею зберігається виняткова підбірка золотих римських монет, серед яких переважають монети рідкісні й унікальні. Ці артефакти лише частково опубліковані, і склад цієї колекції цілком не введений у науковий обіг. Авторка статті вважає за необхідне продовжувати дослідження історії походження означених монет, щоб у повному обсязі ввести їх у науковий обіг.



Рис. 28. AU-1345 Медальйон.
Лицьоній (308–324). Римська
імперія

³⁷ Гарбуз Б. Б. Золотий римський медальйон з с. Верхівня // Археологія. – 1993. – № 3. – С. 71–78.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архівні джерела

Державний архів м. Києва (далі ДАК). – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 107. Приложение к отчету императорского университета св. Владимира за 1855 год. – Т. 2. 1855 г. – 101 арк.

ДАК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 142. Отчет по университету св. Владимира за 1864 год. – 1864. – 155 арк.

ДАК. – Ф. 16. – Оп. 408. – Спр. 49. О приобретении для минц-кабинета от Тиме его Лейпциг монет. – 1873. – 15 арк.

Архів Національного музею історії України (далі Архів НМІУ). – Оп. 1. – Од. зб. 1. Книга почесних відвідувачів нумізматичного кабінету Кременецької гімназії. 1811–1827. – 6 арк.

Архів НМІУ. – Оп. 1. – Од. зб. 17. Список медалям и монетам Минц-кабинета Императорского университета Св. Владимира в 1839–1841 гг. – Часть II. №№ 995–1640. – 216 арк.

Архів НМІУ. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Од. зб. 27. Список медалям и монетам Минц-кабинета Императорского университета Св. Владимира в 1841–1854 гг. – Часть III. №№ 1641–3205. – 241 арк.

Архів НМІУ. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Од. зб. 28. Список медалям и монетам, поступившим в Минц-кабинет императорского университета Св. Владимира в 1855–1673 гг. – Часть IV. №№ 3206–7721. – 149 арк.

Архів НМІУ. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Од. зб. 29. Список медалям и монетам Минц-кабинета Императорского университета Св. Владимира в 1873–1879 гг. – Часть V. №№ 7722–11214. – 199 арк.

Архів НМІУ. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Од. зб. 31. Каталог монет античных монет стран Европы и Азии из коллекции Волынского (Кременецкого) лицея; список монет, подаренных графом Глинским Волынскому лицу; список западноевропейских монет. 1820–1830 гг. – 175 арк.

Архів НМІУ. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Од. зб. 32. Список медалям и монетам Минц-кабинета Императорского университета Св. Владимира в 1898–1908 гг. – Часть VII. №№ 31938–39278. – 129 арк.

Архів НМІУ. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Од. зб. 33. Список медалям и монетам Минц-кабинета Императорского университета Св. Владимира в 1879–1898 гг. – Часть VI. №№ 11215–31937. – 201 арк.

Науковий архів Інституту Археології Національної академії наук України (далі НА ІА НАНУ). – Ф. 13. – Спр. 46. Входящие бумаги по минц-кабинету. 1850–1865 гг. – 558 арк.

НА ІА НАНУ. – Ф. 13. – Спр. 49. Переписка минц-кабинета в деле приобретения археологических и нумизматических коллекций. 8.01.1876 – 11.11.1880 г. – 140 арк.

НА ІА НАНУ. – Ф. 13. – Спр. 50. Переписка минц-кабинета в деле приобретения археологических и нумизматических коллекций. 23.01.1881 – 19.12.1885 г. – 111 арк.

НА ІА НАНУ. – Ф. 13. – Спр. 51. Переписка минц-кабинета в деле приобретения археологических и нумизматических коллекций. 15.03.1886 – 19.11.1890 г. – 181 арк.

НА ІА НАНУ. – Ф. 13. – Спр. 52. Переписка минц-кабинета в деле приобретения археологических и нумизматических коллекций. 23.03.1891 – 13.12.1895 г. – 151 арк.

НА ІА НАНУ. – Ф. 13. – Спр. 53. Переписка минц-кабинета в деле приобретения археологических и нумизматических коллекций. 20.01.1896 – 25.11.1900 г. – 165 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ. (ЦДІАК України). – Ф. 710. – Оп. 3. – Од. зб. 266. Дело о перевозке музея Нумизматики и минц-кабинета из г. Вильно в Киев. 06.09.1833 – 31.12.1834.

Література

Антонович В. Б. Описание монет и медалей, хранящихся в Нумизматическом музее университета св. Владимира. – Вып. II. Монеты Римской республики // Университетские известия. – Киев: Типография университета св. Владимира, 1900. – №№ 6–11; Отдельный выпуск. – 118 с.

Антонович В. Б. Описание монет и медалей, хранящихся в Нумизматическом музее университета св. Владимира. – Вып. III. Монеты Римских императоров // Университетские известия. – Киев:

Типографія університета св. Володимира, 1904. – №№ 9–12; 1905. – №№ 2, 3, 8, 12; 1906. – № 4; 1907. – № 4; Окремий випуск. – 365 с.

Болсуновский К. В. Антонович как нумизмат. – Санкт-Петербург, 1912. – 31 с.

Гарбуз Б. Б. Золотий римський медальйон з с. Верхівня // Археологія. – 1993. – № 3. – С. 71–78.

Зразюк З. О. Мінц-кабінет університету св. Володимира у 20–30-х рр. ХХ ст. // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. – Вип. № 145. – Київ, 2020. – С. 28–34.

Зразюк З. О. Мінц-кабінет університету св. Володимира у перші роки існування. 1834–1842 рр. // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – Вип. 63. – Київ, 2021. – С. 53–65.

Коршенко С. Римський золотий медальйон імператора Лицинія старшого из собрания Центрального исторического музея УССР // Советская археология. – 1948. – № 10. – С. 317–320.

Albertrandi J. *Musaei nummorum ex remotiore antiquitate superstitem quod venale prostat Varsaviae compendiaria descriptio unde in ejus notitiam empturi deveniant. Addita est mantissa nummorum recentioris aevi.* – Varsaviae 1799. – S. 245.

Albertrandi Il/2 J. Ch. *Albertrandi, Zabytki starożytności Rzymskich w pieniądzach, pospolicie medalami zwanych, czasów Rząpltey i szesnastu pierwszych cesarzów.* Zbiuru ś. p. Stanisława Augusta Króla Polskiego. – Warszawa, 1808.

Bursche A. *Unikalny medalion Licyniusza I z północnej Małopolski // Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski I, Korpus znalezisk rzymskich z europejskiego Barbaricum, Polska, Supplement, 1 (red. J. Kolendo).* – Warszawa, 1998. – S. 147–154.

Bursche A. *Unique Roman Gold Coins and Medallions in the Collection of the National Museum of Ukrainian History in Kyiv // Wiadomości Numzmatyczne.* – R. LII. – 2008. – Z. 2 (186). – P. 167–181.

Bursche A., Więcek T. *Roman Gold Coins and Medallions, Pieced or Looped, from the Collections of the National Museum of Ukrainian History in Kyiv // Wiadomości Numzmatyczne.* – R. LIV. – 2010. – Z. 2 (190). – P. 193–234.

Kolendo J. *Studia z dziejow numizmatyki. Zbiory w Krzemienicy // Archeologia. wiat antyczny i barbarzyncy. Teksty, zabutki, refleksia nad przeszloscia.* – T. II. – Warszawa, 1998. – S. 143–158.

Męclewska M. *Zamiłowanie czy zapłata – powstawanie katalogów kolekcji numizmatycznej króla Stanisława Augusta // Pieniądz – Kapitał – Praca. Wspólne dziedzictwo Europy. Materiały z VIII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej (Białystok-Augustów, 18–21 września 2008).* – Warszawa, 2009 PTN. – S. 157–173.

Męclewska M. *Kolekcja numizmatyczna, a w szczególności medale polskie w zbiorach Stanisława Augusta. Katalog wystawy. Pałac na Wyspie Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, 2011–2012.* – S. 59–63.